

УДК 504:339.9:338.121

А. В. Бохан,

к. е. н., ст. викладач кафедри міжнародної економіки, Київський національний торговельно-економічний університет

МІЖНАРОДНА ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ТА МІГРАЦІЙНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПРОЯВУ ЕКСПАНСІЇ

Розглянуто актуальні проблеми міжнародної екологічної безпеки в умовах глобалізації та динамізму міграційних процесів, які в контексті прояву експансії засвідчують необхідність консолідації країн світу в досягненні нових орієнтирів еколого-економічного поступу.

The issues of the day of international ecological safety are considered in the conditions of globalization and dynamism of migratory processes which in the context of display of expansion certify the necessity of consolidation of the world countries for achievement of new orientiriv of ekologo-ekonomichnogo advancement.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах загострення глобальних екологічних проблем світова прогресивна спільнота, будучи стурбованою за долю сучасних і прийдешніх поколінь, намагається консолідувати зусилля країн світу задля створення адаптивних і прийнятних механізмів їх розв'язання. Людство, рухаючись до вершин "економічного благополуччя", спричиняє деградацію й руйнування навколишнього середовища та посилює диспропорції в природно-ресурсному та еколого-економічному забезпеченні.

Саме екологічні загрози в новому тисячолітті все більше визначають людську цивілізацію як "суспільство ризику", в якому несприятливі демографічні й міграційні тенденції, нераціональне споживання природних ресурсів загрожують економічній стабільності та міжнародній екологічній безпеці. Стратегічні вектори такого суспільства інтегруються у сферу геополітичних інтересів суб'єктів міжнародного економічного простору, зумовлюючи пошук ресурсів життєзабезпечення шляхом просторового потенціалу розвитку та самоорганізації у вигляді експансії.

З огляду на це актуальність дослідження питань міжнародної екологічної безпеки в контексті міграційних детермінантів прояву експансії зумовлена не лише складністю цього явища, але й дотичністю до екологічної політики економічних взаємовідносин щодо використання, розподілу та

відновлення локальних, регіональних, світових природних і людських ресурсів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Важливі аспекти проблематики міжнародної екологічної безпеки висвітлені в наукових працях: О. Білоруса, Г. Білявського, А. Качинського, Б. Кульницького, М. Поджарського, Н. Комлевої, А. Шхагошева, Н. Никуліної, В. Смишляєвої, О. Глушенкова та ін. Вони констатують збільшення конфліктів світового масштабу та поляризацію країн світу внаслідок посилення загроз природно-техногенного, економічного, політичного та демографічного характеру.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Особливості сучасної діалектичної взаємодії природи і суспільства проявляється, насамперед, у неузгодженості та суперечливості інтересів акторів ініціації глобальних масштабів економічного розвитку. За таких умов техногенна цивілізація з її законами і закономірностями формує не лише нове середовище існування та експансії людства, але й спричиняє інтернаціоналізацію потоків трудових ресурсів, екстенсивне використання енергетичних і природних ресурсів, збільшення навантаження на екосистеми й ризикове функціонування їх репродуктивних механізмів. У зв'язку з цим є актуальним дослідження міграційних детермінантів прояву експансії в

контексті посилення процесів лібералізації, демократизації та консолідації економічних відносин у сфері міжнародної екологічної безпеки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сучасні міграційні процеси, як ніколи, набувають нових форм прояву та специфічних ознак індикаторів рівня відкритості, демократичності, толерантності країн у реалізації соціальної, економічної, екологічної, регіональної, міграційної, міжетнічної та релігійної політики. Адаже міжнародна міграція робочої сили представлена різноманітними потоками трудових ресурсів, що утворюють міжнародний ринок праці, який функціонує у взаємозв'язку з ринками капіталу, товарів і послуг в єдиному світовому економічному, інформаційному та транспортному просторі.

Економічною сутністю та причиною активізації міжнародної трудової міграції є форма переміщення населення, яка пов'язана з рівнем, масштабами, темпами та структурою накопичення капіталу. Проте наслідки міжнародної міграції робочої сили є різноманітні та проявляються у певних економічних, соціальних, політичних та ін. вигодах і втратах як для країн-донорів (експортерів), так і для країн-реципієнтів (імпортерів). Тут чітко простежується тенденція, за якої спрямовуючого та домінуючого значення набуває екологічна міграція — переміщення трудових ресурсів (населення) світу як усередині країни, так і між країнами внаслідок:

— природних катаклізмів геофізичного (землетруси, виверження вулканів, розломи та зсуви гірських порід) та гідрометеорологічного характеру (паводки, засухи, оповзні, цунами, тропічні циклони, шторми, урагани, торнадо, піщані бурі);

— техногенних катаклізмів (вибухових аварій на великих і малих підприємствах, АЕС, ГЕС, ТЕС, що супроводжуються викидами хімічних і радіоактивних речовин до атмосфери, викидами токсичних речовин і матеріалів до гідросфери);

— військових катаклізмів (ведення локальних, регіональних війн; присутність військових формувань у зоні бойових дій, експлуатація й утилізація озброєнь і військової техніки; застосування екосистемної зброї; здійснення ядерних випробувань та ін.);

— соціальних катаклізмів (погіршення екологічних і економічних умов життєдіяльності; порушення прав людини і обмеження громадянських свобод; загострення релігійної та етнічної ворожнечі, політичних утисків та ін.).

Вищезазначені катаклізми є транскордонними і торкаються всіх країн світу. Зокрема, дві третини загальної кількості загиблих людей під час стихійних явищ проживали в бідних країнах і тих, що розвиваються, а 2% — в економічно розвинутих країнах [1].

Більшість науковців переконані, що в умовах глобалізованої моделі господарювання найбільше втрачають бідні країни, економіка яких структурно за-

лежить від метрополій, що переважно визначають структуру потреб і виробництва, які впливають на міграційні тенденції. Наприклад, під впливом науково-технічного прогресу та загострення екологічних проблем відбувається скорочення обсягу виробництва або ліквідація застарілих галузей, що спричиняє вивільнення робочої сили; переміщення природомістких та екологонебезпечних виробництв до країн з дешевою робочою силою; концентрація капіталу транснаціональних корпорацій у праценадлишкових і бідних регіонах світу; залучення іммігрантів із низькою заробітною платою до виконання неprestижних і еколого-небезпечних видів робіт тощо.

Внаслідок екологічних проблем поглиблюється економічна диспропорція між країнами, посилюється нерівномірність використання природних ресурсів, а також змінюється спрямованість руху і структура міжнародних трудових ресурсів. Ці процеси є взаємопов'язаними та взаємопідсилюючими, за яких "надспоживання" меншості багатих країн контрастує з "недоспоживанням" величезних мас людей в Азії, Африці, Латинській Америці. Кількість людей, які живуть в жебрацтві, становить близько 1 млрд, а 30% активного населення (близько 800 млн осіб) є непрацевлаштованими. За останні десятиріччя прибуток на душу населення понизився більше ніж у 100 країнах світу [2].

Існування таких нерівностей у світі вчені пояснюють, насамперед, ієрархічною формою соціальної структури, коли існує потік низькоентропійної енергії, спрямований знизу догори — від тих, хто безпосередньо видобуває її з навколишнього середовища, до тих, хто її використовує. Рух такого потоку супроводжується деградацією і поверненням до навколишнього середовища частини енергії — надлишкової ентропії. На нижніх рівнях соціальної піраміди цей зворотний потік є більшим, аніж на верхніх. Він залежить від інтенсивності висхідного потоку: чим більше капіталу, здобутого в результаті праці у людей відбирають, тим більше їм доводиться працювати, щоб забезпечити своє існування. Відповідно до принципів самоорганізації відкритих систем, утворення надлишкової ентропії може зростати лише до певної межі, після якої система втрачає стабільність і починає структурно трансформуватися, спричиняючи соціальну активність низів, спрямовану на зміну системи обмінів. Це дає підстави дійти висновку, що стабільність світової спільноти переважно залежить від ступеня економічної нерівності та від співвідношення прибутків нижніх і верхніх верст населення [3].

Слід зазначити, що загострення демографічних і міграційних проблем спричиняється, насамперед: 1) диспропорціями у використанні, розподілі енергетичних і сировинних ресурсів, ринків збуту між країнами; 2) посиленням процесів екологічного неоколоніалізму, за якого відбувається: транспортування токсичних, радіоактивних відходів та переміщення природо-

містких та екологонебезпечних виробництв у країні, що розвиваються; вивезення до бідних країн екологічно шкідливих товарів, споживання яких заборонено на внутрішніх ринках розвинутих країн; екстенсивне використання природних ресурсів і видобування сировини на території бідних країн економічно розвинутими країнами, з метою консервації власних природних багатств. Все це є причиною незначної частки країн, що розвиваються, у світовому експорті продукції — 12—13%, а обсяг експортованої сировини ними становить близько 40%. Внаслідок цього відбувається руйнування екосистем цих країн (наприклад, у Бангладеш, Бурунді, Руанді рекреаційних територій практично не залишилось, в Індії до них входить лише 1% площі держави, у Пакистані — 4%, в Таїланді — 7%, в Малайзії — 8% в Китаї — 20%) [4].

Вищезазначене є основними причинами соціальної, економічної, екологічної та політичної нестабільності в світі, що супроводжується динамізмом міграційних процесів, які набувають ознак глобальної екологічної проблеми (за даними ООН, за останні двадцять років кількість мігрантів складала 175 млн осіб [5]). Ситуація ускладнюється також і через зростання чисельності людства та зміну демографічного балансу між багатшими Європою й Америкою і біднішими Азією, Африкою і Латинською Америкою. Зокрема, найбільш інтенсивні потоки мігрантів рухаються з країн США, Південної Азії та Африки південніше від Сахари, а потоки біженців — з Афганістану, Судану, Бурунді, Сомалі, Демократичної Республіки Конго та ін.

Тому перед всіма країнами світу міжнародна екологічна безпека постає важливим завданням у стратегіях виживання сучасного та майбутніх поколінь. Ці стратегії виживання доцільно розглядати як синергетичний ефект від суми пріоритетних стратегій членів певної спільноти (країни), які залежать від рівня її організації, впорядкованості та взаємодії із середовищем проживання. Їх умовно поділяють на: екстенсивні та інтенсивні [6].

Екстенсивні стратегії виживання, які використовуються низькоорганізованими спільнотами, спричиняють значний тиск на середовище їх проживання за рахунок чисельності. До цього призводить відсутність упевненості у безпеці та залежність від середовища проживання, оскільки процес відтворення пов'язаний з ризиком і потребує додаткової енергії на подолання загроз власному існуванню. У цих спільнотах населення зростає швидше, ніж середній рівень життя, спричиняючи демографічні, соціальні та екологічні проблеми. Через це посилюється антропогенне навантаження на природне середовище, зменшується рівень мінімального ресурсу виживання, що призводить до звуження часового горизонту усвідомлення суспільством простору виникнення і прояву екологічних проблем. Відбувається зменшення рівня потенціалу його опору екологічним загрозам, зокрема у вигляді міграції частини населення бідних спільнот-до-

норів зі своєї території з високим "потенціалом виживання" на відкриті території багатих спільнот реципієнтів, де він низький (відбувається розширення життєвого простору за рахунок "проникаючої експансії"). Переважна більшість активних мігрантів належать до середнього соціального прошарку (доходи яких за рік на батьківщині склали від 1 тис. до 15 тис. дол. [7]), на противагу цьому категорії дуже бідного населення проявляють низький рівень територіальної мобільності та експансії, що зумовлено дефіцитом фінансових коштів, відсутністю відповідної фахової кваліфікації.

Загальновідомим є те, що інтенсивні стратегії виживання передбачають активне перетворення середовища проживання (модернізуючи та екологізуючи економіку), що сприяє полегшенню умов життєдіяльності, значній економії людської енергії, зменшенню залежності від середовища та рівня народжуваності. Водночас інтенсивна стратегія також не виключає можливості виникнення екологічних ризиків і загроз. За умов, коли більшість членів спільноти безпосередньо не залежать від середовища проживання та його ресурсів, відбувається заощадження енергії за рахунок зменшення контролю над цією територією. Внаслідок цього життєвий простір цієї спільноти вивільняється, відбуваються процеси депопуляції населення, що спричиняє:

- розширення території країн-донорів за рахунок території країн-реципієнтів, населення останніх; їх економічні і соціальні інститути, природні ресурси стають для прибульців середовищем проживання, яке вони експлуатують, використовуючи екстенсивні технології;

- полегшення доступу легальних і нелегальних іммігрантів (наприклад, в США щорічний міграційний потік складає 1,2 млн осіб, а нелегалів від 2—13 млн осіб);

- розширення сегментів функціонування нелегальних міграційних потоків та формування нових видів нелегальних ринків, зокрема трансплантатів, які безпосередньо пов'язані з тінливими ринками торгівлі людьми;

- старіння населення країни-реципієнта та зростання частки іммігрантів, утвердження їх соціального й політичного статусу (зокрема, населення Європи буде скорочуватися та старішати, тоді як кількість населення в Азії зростає в межах 910 млн осіб та буде відносно молодшим, що посилить соціальну, політичну та екологічну напруженість у світі. В Азії до 2020 р. частка населення віком до 30 років становитиме 47%; на Близькому Сході й Північній Африці — 57%; в регіоні на південь від Сахари — 70%; у Північній Америці — 42%, а в Європі — 31% [8]).

Все це свідчить і про те, що імміграція постає актуальною соціально-економічною та політичною потребою для розвинутих країн зі старіючим населенням, а еміграція набуває значення регулюючого клапану зростання демографічного тиску в густонаселених бідніших країнах третього світу. В перспективі багатші країни будуть ви-

мушені залучати молодих освічених, ініціативних і підприємливих іммігрантів. Це сприятиме зростанню економічної активності та прояву нових форм експансії. Адаже за існуючої різниці в економічному розвитку окремих груп країн, їх дієвість у генеруванні людських потоків значною мірою залежить також від еміграційної політики країн-донорів та імміграційної політики країн-реципієнтів. Згідно досліджень ООН 2005 р., лише 25% слаборозвинених країн і 17% економічно розвинених країн (Італія, Іспанія, Австрія, Швейцарія та ін.) проводили політику, спрямовану на зменшення еміграції, а деякі країни (Філіппіни, Індонезія, Індія, Китай та ін.), навпаки, мотивували та сприяли експорту робочої сили в рамках стратегії прискорення свого соціально-економічного поступу та науково-технічного прогресу [9].

Нині найбільшою проблемою у значених процесах постає спроможність іммігрантів до: збалансованої асиміляції і прийняття ними еколого-культурної спадщини країни базування, адаптації в контексті міграційної політики (яка включає стан міжетнічних відносин в країні-реципієнта, ступінь "радикалізму", "екстремізму", "сепаратизму", "націоналізму"). Значна кількість мігрантів, задовольняючи попит на робочу силу у відповідних сегментах ринку праці, все ж таки дестабілізує систему й структуру соціальних гарантій країн-реципієнтів. За цього випадку імміграція є визначальним чинником формування соціальної та етнічної піраміди, коли еколого-економічна безпека країни-реципієнта залежить здебільшого від ефективності використання потенціалу іноземних громадян, умов їх життєдіяльності, рівня освіти та культури.

Адаже у сучасному світі спостерігаються негативні процеси впливу на міжнародну екологічну безпеку, які пов'язані з міграційними потоками внаслідок різноаспектного прояву явищ: трансміграції, нелегальної міграції, контрабанди людей, тінзації ринку праці — спричиняючи тим самим посилення процесів урбанізації (наприклад, Сахара, Бангладеш, Карачі), загострення криміногенної та епідеміологічної ситуації, утворення терористичних осередків у всьому світі [10]. Взаємопов'язаність цих процесів пояснюється тим, що: організована злочинність сприяє активізації нелегальних міграційних потоків; тіньова міграція є базою для взаємодії національної злочинності з транснаціональною; нелегальна міграція є складовою злочинної діяльності та зумовлює її загальне зростання внаслідок складних економічних, соціальних, екологічних, психологічних і правових умов існування іммігрантів.

Всі ці наслідки інтеграційних і міграційних процесів засвідчують факт не зникнення, а, навпаки, виникнення нового витка еволюції ідентичності культур, спільностей, автохтонних і національних інтересів, зростання фрагментації та плюралізації суспільства. Це підтверджує історичну аксіому того, що експансія будь-якої цивілізації в інші культури без відповідного

розвитку та адаптації спричиняє їх деградацію або знищення. З цього приводу В.Н. Порус зазначає: "Розрив цивілізації і культури налаштовує цивілізацію проти людини... цивілізація без культури перетворюється в антигуманний, аморальний механізм" [11].

Беззаперечним є те, що за просторового, механічного "накладання" цивілізацій завжди виникає боротьба між ними, що закінчується перемогою менш "розвиненої" цивілізації, на чому наголошували М. Данилевський, Л. Гумільов. Зокрема, останній констатував, що злиття етносів може призводити не лише до позитивних наслідків (економічного зростання, зміцнення та ін.), а й до негативних — конфліктів між ними та деградації, занепаду, знищення природного середовища. Так, варварські дії стосовно природи регіону характерні, насамперед, для прибульців, мігрантів, чужинців. У зв'язку з цим Л. Гумільов запропонував концепцію "привидного етносу" — негармонійного поєднання двох-трьох елементарних етносів, які мають різні світогляди та практику господарювання. Коли на цілісне світосприйняття аборигенів накладається таке саме цілісне, але інше, світосприйняття мігрантів, утворюється привид, дискорд. Відбувається руйнування корінного етносу (його пригнічення, експлуатація, заборона мови, традицій та ін.), деградує екологічна культура і знищуються екосистеми, які властиві цьому краю. Адаже для етноса-загарбника це чужа земля, інші цінності, незвичне довкілля. За таких випадків проявляється вандалізм, який однаково деформує як тих, кого знищують, так і тих, хто знищує. Виникає масовий психологічний синдром, що виражається в потребі переробити природу та культуру, яка буває руйнівною для екології [11]. Адаже, руйнуючи природу, людина невідворотно деградує сама. Посилюючи катастрофізм у навколишньому середовищі, люди породжують його у власних душах і відповідно формах економічної, політичної, соціальної та іншої діяльності.

Підтвердженням цьому є приклад деяких спільнот Західної Європи, які, начебто інтегровані в національну державу, все ж таки здійснюють спроби до самоідентифікації та автономності, нівелюючи в такий спосіб принцип "інтегруючої ідентичності" між різними расами, етносами, народами, мовними групами під впливом глобалізації. Адаже всім відомо до чого це може призвести на прикладі подій 11 вересня 2001 р. в США, 2004 р. — в Іспанії, 2005—2006 р. — у Великобританії і Франції, 2007 р. — в Англії і Шотландії.

З огляду на ці демографічні тенденції особливої гостроти набувають питання екологічного тероризму, що проявляється у найрізноманітніших формах і охоплює все більший спектр способів його реалізації, таким чином, посилюючи екологічні загрози в сфері міжнародних відносин внаслідок ускладнення міграційних процесів. Якщо екологічну небезпеку можна сприймати як побічні результати цілеспрямованої іншої діяльності, то терористич-

на активність є агресивною та зумисною організацією катастроф із вражаючою масштабістю екологічних наслідків здійсненого теракту.

Все це дає підстави стверджувати, що величезну загрозу для сучасних і майбутніх поколінь може становити не лише екологічний тероризм, але й нелегальний доступ до екосистемної екологічної зброї, зорієнтованої на розв'язання політичних, соціальних, економічних і інших конфліктів. Але головна загроза застосування екологічної зброї полягає в непередбачуваності масштабів наслідків їх впливу на екологічний баланс навколишнього середовища. Тому можна прогнозувати, що майбутні цивілізаційні форми експансії будуть визначатися не лише потенціалом міжконтинентальної зброї будь-якої країни, але й еколого-функціональними можливостями та інформаційними модифікаціями військових технологій, спрямованих на протистояння транснаціональним і глобальним загрозам людства.

ВИСНОВКИ

Міжнародна екологічна безпека все більше постає пріоритетним та об'єднуючим процесом реалізації потенціалу експансії в політичній, економічній, інформаційній, культурній сферах розвитку країн світу, тим самим сприяючи збалансуванню та відповідній координації міграційних потоків трудових ресурсів.

Література:

1. Западная А.И. Экологическая миграция // Экология и жизнь. — 2008. — № 7(80). — С. 46—51.
2. Недюха М.П. Социология способу життя. — К.: МП Леся, 2002. — С. 10.
3. Поджарський М.А. Конфлікт цивілізацій // Вісн. НАН України. — 2002. — № 11.
4. Поддубный И.А. Международная эколого-экономическая деятельность: учеб. пособие. — Х.: ИД "ИН-ЖЭК", 2005. — С. 43—44.
5. Незаконная миграция и правоохранительная деятельность: Материалы круглого стола. 11—12 сент. 2003 р. — Ростов-на-Дону: ООО "Тера", 2004. — С. 43.
6. Goldin I. Globalizing with Their Feet: The Opportunities and Cost of International Migration / World Bank Global Issues Seminar Series, 2006: www.worldbank.org.
7. Бжезінський З. Вибір: світове панування чи світове лідерство / Збігнев Бжезінський; пер. з англ. А. Іщенко. — К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2006. — С. 145—146.
8. Цапенко И. Движущие силы международной миграции населения / И. Цапенко // МЭ и МО. — 2007. — № 3. — С. 8.
9. Трибушная Е. Климат войны // Корреспондент. — 2007. — 1 дек. — С. 69—70.
10. Порус В.Н. Рациональность. Наука. Культура / В.Н. Порус — М., 2002. — 340 с.
11. Нариси з психоетнічної екології України / В. В. Сніжко. — К.: Веселка, 2001. — 334 с.

Стаття надійшла до редакції 03.02.2010 р.